

ЮРІЙ МАТІВОС

Будинки
Рідного
Міста 2

ВІДНІВКА

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Споконвіку було слово...

Євангелія від Івана

Для всього свій час:

час мовчати і час говорити

Книга Екклезіястова, 3

Ми часто шукаємо складності речей. Мудруємо там, де все набагато простіше і корисніше. Забуваємо геніальне Шевченкове:

Ну, що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого,

А серце б'ється — ожива,

Як їх почує...

Чи б'ється наше серце й оживає голос наш, коли ми проходимо вулицями рідного міста? Напевне, що так, але не завжди. Людина до всього звикає, все сприймає, як того вимагають обставини. Ось уже понад 260 років кілька поколінь мешканців міста над сивим Інгулом, щоденно крокуючи на роботу чи прогулюючись твердим покриттям тротуарів, ведучи розмову з приятелем чи замрійливо наодинці з собою, навіть мимохідь не звертають уваги на табличку, яка повідомляє про назву вулиці, провулку, площі чи сквера. Все давно звичне, близьке, буденне. Чи багато людей вчитувалося у ті два-три слова на табличці і замислювалося — а що за ними, тими словами? Що вони значать, про що розповідають? Адже написане слово — то не просто графічне відтворення звуків на металі чи камені. За ним — знаменні події і визначні особистості певного часу, певної групи людей та суспільного-політичного устрою. Для кожної епохи — свої події, у кожній події — свої

учасники, для кожної влади — свої герої. Все те й увічнюється у тих двох-трьох словах «Вулиця ...»

Їх у славному місті над сивим Інгулом 885. У кожної своя історія, своя біографія. Їхні доли, як і людські, не передбачувані, вони, хоч і неживі предмети, служать суспільству, державі, владі. Те суспільство, влада обирають назви вулиць, як начинний матеріал для впровадження своєї величі, могутності, переваги над простою масою. Назви вулиць давно вже стали «колективною» пропагандою й агітацією. У кожної свій рівень, своє призначення. І — свій час. Вулиці — як живі істоти: виконують виховну й організаторську функції. Їх, як необхідну інформаційну річ, вшановують або ж відправляють на задвірки історії. Топоніміка завжди і всюди була прерогативою влади. Неможливо навіть уявити, щоб, скажімо, за часів Російської імперії якийсь населений пункт чи вулицю у країні назвали іменем Тараса Шевченка чи гетьманів України, крім Богдана Хмельницького. Або у Радянському Союзі увічнили пам'ять Петлюри чи Михайла Грушевського. Та й чи багато у сьогоднішній некомуністичній Російській Федерації знайдемо українських топонімів? Якщо і є кілька — то вони з часів правління КПРС, це ж бо вона створювала видимість демократичної та інтернаціональної держави. Зате міста і села України, нашого обласного центру рясно всіяні назвами міст і осіб, про які не всі наші люди й чули: вулиці Акмолінська, Байкальська, Вологодська, Дагестанська, Баженова, Салтикова-Щедріна, Воронцова, загадкових Козакова, Михайлова, Дегтярьова, Каляєва... Таких дивних ойконімів у нас до двох сотень. Про комуністичну і військову топоніміку помовчимо: тут три Артилерійські та три Госпітальні, два Армійські та два Гаубичні провулки, вулиці Військова, Десантників, Перемоги. На таблички занесені імена чи не усіх діячів так званого радянського та міжнародного робітничого руху на зразок Пальміро Тольятті, Тельмана, Тореза, військовиків від рядового Матросова і капітана Гастелло до маршалів Говорова, Конєва. «Фантазії» творців назв можна дивуватися — маємо вулицю і сім (!) провулків з назвами Маріупольські, шість Світлогорських, по чотири Воронцовських і Залізничних, легендарних Ліній — від 1-ї до 10-ї.

Щоправда, останнім часом позитивні зрушення у топонімічній політиці сталися, і помітні. Цьому сприяв прийнятий Верхов-

ною Радою України «Закон про декомунізацію». Згідно з ним, топоніміка міста оновилася на півтори сотні об'єктів. З часу першого виходу у світ цієї книжки змінили назву чимало вулиць, про які читач довідається з тексту пропонованого видання. Воно поповнилося не тільки розповідями про змінені топоніми, а й про ті, які у попередньому виданні не згадувалися, зокрема, про вулицю Фрунзе, названу тепер іменем учасника АТО капітана 1-го рангу Юрія Олефіренка. З'явилися вулиці, названі іменами патріота України і мецената Євгена Чикаленка, міського архітектора Якова Паученка, славнозвісної сім'ї науковців, політичних і державних діячів Шульгиних, Героя України, активного учасника Революції Гідності Віктора Чміленка. Розповіді про цих людей вміщено на сторінках книжки.

Назви вулиць — сторінки літопису будь-якого населеного пункту, особливо такого, як наш обласний центр. Адже він — географічний центр України. Кому, як не нам, подавати приклад іншим. Вчитайтеся у рядки цієї книжки. Може, сильніше заб'ється серце, прокинеться голос забутих предків і розбудить нашу пам'ять, яка спонукає продовжити процес топонімічного оновлення міста у дусі становлення національного суспільства. І усвідомить уся громада, чиновники від влади свою провину перед пращурами, котрі здобули нам свободу і незалежність у боротьбі з поневолювачами в усі часи.

Я твердо переконаний, що:

*...забудеться срамотна
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України.*

Хочеться, щоб пропонована читачам книжка стала путівником не лише по місту, а й знайшла дорогу до їхніх сердець, щоб усі добре усвідомили Тарасову пересторогу: *не забувати — сини чийх батьків ми є. На якій землі зросли, повітрям якої Вітчизни дихаємо. Дух цього повітря маємо черпати з невеликих табличок, прикріплених на стінах будівель вулиць рідного міста, а також зі сторінок цього видання.*

Автор

ТАК ПОЧИНАЛОСЯ МІСТО

Місто, яке сьогодні називається Кропивницький, засноване на обох берегах річки Інгул у 1752 році. Так сказано в офіційному документі (подається мовою оригіналу): «Описание города Елисаветграда, сделанное в 1796 году городским магистратом при генеральном размежевании Екатеринославской межевой конторой отведенной городу выгонной земли». З ідеологічних міркувань це надзвичайно цінне першоджерело ігнорувалося дослідниками історичного минулого міста, заснування якого визначали разом з початком будівництва земляної фортеці. 1775 року лівобережне поселення Поділ одержало статус міста з назвою Єлисаветград, у 1924–1934 називалося Зінов'євськом, 1934–1939 — Кірове, з 1939 — Кіровоград, з 2016 — Кропивницький. Місто розташоване у верхній течії Інгулу при впадінні у нього приток Грузької і Сугоклії (правих), Біянки (лівої). Площа — 103 км², населення міста — 232 тисячі осіб (з часу першого видання книжки — 2008 рік — кількість населення скоротилося на 28 тисяч осіб). Законодавчу владу здійснює міська рада, виконавчу — міський голова та міськвиконком.

Відстань від Кропивницького до Києва: залізницею — 392 км, шосейними шляхами — 320.

У місті нараховується 885 вулиць, проспектів, бульварів, провулків, проїздів, тупиків.

11 січня 1752 року імператриця Єлизавета видала указ про створення на землях Запорозької Січі військово-

вого поселення під назвою Нова Сербія та земляної фортеці для його захисту. Виділені під заселення території одразу почали освоювати переселенці чи не з усієї Європи. Одними з перших на береги Інгулу прибули старообрядці з давнього Стародуба, відомого ще з XI століття як фортеця Чернігівського князівства часів Київської Русі. З початку XVII століття місто належало Речі Посполитій, тому в деяких історичних джерелах старообрядців називали переселенцями з Польщі. За часів Богдана Хмельницького з мешканців Стародуба був сформований однойменний козачий полк, чимало козаків якого переселилися на Приінгульські землі. Не встигли чернігівці обжитися на новому місці, як змушені були за розпорядженням сербського генерала Хорвата залишити його, бо вони перебували тут начебто незаконно. Та російський уряд марно сподівався на порозуміння з сербами: вони навідріз відмовилися брати участь у будівництві фортеці.

Тому 1755 року спеціальним царським маніфестом розкольникам дозволили вернутися, щоб вони заснували тут «особливе військове поселення», а самі вступили до щойно створеного козацького полку на зразок Слобідського. Охочих знайшлося немало, вони виділилися в окреме поселення, яке назвали Новокозачин. Воно було перетворене на міщанську або приміську слободу. Згодом до слобідських козаків приєдналося 2 000 запорозьких, виділених гетьманом України Кирилом Розумовським для охорони будованої фортеці. Крім того, для охорони сербських поселень від нападу татар поблизу фортеці постійно тримали 3 000 українських козаків. Місцем їхньої

дислокації теж був Новокозачин. Оскільки він став дуже велелюдним, частині населення дозволено було займатися виробничим ремеслом на лівобережному Подолі, де жили переважно купці і ремісники.

Новокозачин існував до скасування Нової Сербії (1764 р.). Відтоді необхідність в утримуванні особливого військового поселення відпала, полк розформували, після завершення будівництва фортеці розбили площу, назвали її Фортечною. Невдовзі поблизу неї поселилися вихідці з Чечорська (тепер на території Гомельської області Білорусі) та Миргорода. Вони утворили слободу Чечору та Миргородську. Топоніми під такими назвами існували до радянських часів (тепер вулиця і провулок Рівненські, вулиця Сухумська). На площі традиційно влаштовували ярмарки, перший відбувся 14 липня 1754 року для відволікання уваги турецьких посланців від будівництва військового об'єкту (фортеці), споруджувати яку Росія не мала права. Починаючи з 29 червня 1788 року ярмарок під назвою Петропавлівський став постійним, розширився до сусідньої Сінної площі (тепер приміщення апеляційного суду, прокуратури, лікарня «Ацинус»). Торгівельні традиції збережені донині: тепер тут діють комплекс магазину «Копилка», готель «Турист», а також магазини і житлові будинки.

Одночасно у верхів'ї Інгулу почали селитися греки, молдовани, втікачі від кріпосників Лівобережної України, Польщі, старообрядці з Росії, а також козаки зі Слобожанщини. Року 1753 Сенат ухвалив оселити українців «старожилів і виходців з Польщі» на смузі землі, призначеній для ще несформованих сербських рот і «учредить их казаками так, как слободские полки состоят». Так покладено початок Новослободському казачому полкові з українців, якому приділено землі за 20 кілометрів на південь від Нової Сербії. На його території було розташовано 27 слобід, у їх числі й ті, що увійдуть пізніше до Єлисаветграда. Біля поселень у 1754 році заклали земляну фортецю, під назвою Св. Єлисавети. Вона стала центром Слобідського полку, у ній перебувало його командування.

У той час, як правобережна частина поселень забудовувалася практично стихійно, без будь-яких проектів, на Подолі будинки утворювали правильні вулиці. Вони були прямими, досить широкими і довгими. Розташовувалися вздовж Інгулу та перпендикулярно до нього.

При складанні межового плану в 1796 році у місті нараховувалося 14 вулиць: Московська-Перспективна, Мала Міщанська, Піховська-Донська, Велика Міщанська, Хрестовоздвиженська, Василівська-Безпопівська, Невська, Олександрівська, Михайлівська, Архангельська, Пермська, Андріївська, Петрівська та Олексіївська. Московська-Перспективна під час перебування Єлисаветграда в управлінні військових поселень називалася Миколаївським Проспектом. Вже у 1755 році на Подолі запроваджено місцеве самоврядування — магістрат на чолі з бургомістром. Цю посаду певний час обіймав купець Василь Кисельов. Пізніше була введена посада міського голови. Першим міським головою уряд призначив купця Якова Шульгина. У подальшому міські голови обиралися гласними (депутатами) на трирічний термін.

Водночас з Подолом на правому березі виникали поселення (слободи) військові, або казенні. Найбільші серед них — вже згадуваний Новокозачин (його ще називали Солдатська слобода), Грецька, Артилерійська (Пулківська), Чечора. Вони були підпорядковані військовій адміністрації в особі коменданта фортеці. Розбудовувалися суміжні слободи, які пізніше стали передмістями: Ковалівка, Криничувате (Велика Балка), Куцівка, Катранівка, Завадівка, Масленіківка та інші.

Із названих слобід у 1775 році й було утворене місто. Воно одержало назву Єлисаветград. Через два роки воно стане центром Єлисаветградської провінції, яка до цього називалася Єлисаветинською, бо була підпорядкована коменданту фортеці, посада якого ліквідована у 1805 році.

При відтворенні початкової історії міста слід враховувати обставини, що суттєво відбилися на його топонімічному стані. Це, насамперед, те, що Єлисаветград розбудовувався у часи нескінченних російсько-турецьких війн, і нерідко результат битв визначав внутрішню та зовнішню політику Росії. До того ж, у країні відбувалися політичні, економічні, військові, адміністративно-територіальні реформи. Дуже значний вплив на топоніміку та антропоніміку мала церковна реформа, проведена царем Олексієм Михайловичем і продовжена його сином Петром та онукою Єлизаветою. У результаті цієї реформи стався розкол у російській православній церкві, поділ на старовірів і прихильників офіційної церкви, яка непохитно підтримувала одноосібну владу царів. Основу старовірів складали купці й ремісники, вони терпіли насильство і переслідування з боку царського уряду й змушені були тікати за межі Російської держави.

Указ Єлизавети 1752 року, а пізніше маніфест Катерини II, закликав людей «усих націй» заселяти відвойовані південні землі. Ці акти сприйняли дуже охоче саме розкольники. Адже Приінгульські степи знаходилися на перетині важливих торговельних шляхів, що з'єднували Росію з Польщею, Кримом, Західною Європою.

Купці, ремісники ватагами потягнулися на нові землі. Особливо великою свободою користувалися розкольники, які поселялись у південних краях. Їм дуже покровительствували генерал-губернатор Малоросії Петро Румянцев-Задунайський, а також всесильний князь Григорій Потьомкін. Вони вбачали значний зиск у розвиткові торгівлі та ремесел. До того ж, Румянцев був одним із ініціаторів створення общини єдиновірців. Прихильністю Потьомкіна користувалися розкольницькі общини «попівців» та «безпопівців». Уся ця релігійна «рать» прибувала на береги Інгулу. Вона певною мірою визначала архітектуру і топоніміку майбутнього міста. Крім того, в руках купецтва зосереджувався величезний фінансовий капітал. Добре відомо — хто платить, той замовляє музику.

УДК 94(477.65)
ББК 63.3(4УКР)62

*Видання здійснено за підтримки
Кіровоградської міської ради в рамках програми
розвитку культури і туризму.*

М 21 Матівос Ю.

Вулицями рідного міста / Юрій Матівос. — Вид. 2-ге, оновл.
та доповн. — Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2016. — 186 с.

ISBN 978-966-189-404-3

Видання друге, оновлене і доповнене представить увазі читача історії вулиць Кропивницького від створення, через історичні події та епохи, які відображались у їхніх назвах, до сьогодення.

Також описані топонімічні перипетії цілих районів, парків, майданів, скверів та навіть мостів. У виданні присутній алфавітний покажчик уточнених назв і перекладу українською мовою площ, проспектів, вулиць, провулків, проїздів, тупиків міста Кропивницького станом на 1 вересня 2016 року.

УДК 94(477.65)
ББК 63.3(4УКР)62

ISBN 978-966-189-404-3

© Ю. Матівос, 2016
© «Імекс-ЛТД», 2016

Матівос Юрій Миколайович

Бумажни Рідного Міста² ВІДАННЯ

Головний редактор: Т.С. Самиляк
Технічний редактор: О.М. Корнілов
Художнє оформлення, макет та комп'ютерна верстка: І.С. Павлова
Комп'ютерна верстка: Р.В. Смик, К.А. Кравцова
Коректор: О.В. Цимбаліст

Підписано до друку 05.10.2016. Формат 84X108/32
Папір крейдований. Гарнітура Helios. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 9,04. Наклад 1200 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький (Кіровоград), вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
(068) 3700-470 – роздрібний продаж,
(068) 3700-477 – гуртовий продаж
E-mail: design@imex.kr.ua

Є рукопис і бажаєте запропонувати до видання?
Будемо раді розглянути.
Пишіть: tsamylyak@gmail.com, design@imex.kr.ua
тел.: (050) 321-90-79

vk.com/imexltd

www.facebook.com/ImexPublishing

